

УДК 330.341.2.330:342(477)+328.185

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ КОРУПЦІЙНИХ ВІДНОСИН У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ: СПЕЦИФІКА УКРАЇНИ

INSTITUTIONALISATION OF CORRUPT RELATIONS WITHIN THE SOCIO-ECONOMIC SYSTEM: THE SPECIFICS IN UKRAINE

П'ясецька-Устич С.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії,
Ужгородський національний університет

Клочанка К.Р.

студентка економічного факультету,
Ужгородський національний університет

У статті на основі системного підходу виявлено та проаналізовано процес інституціоналізації корупційних відносин у соціально-економічній системі суспільства. Досліджено причини виникнення корупційних зв'язків, формування корупційної моделі поведінки, механізм потрапляння економіки в «корупційну пастку», окреслено її основні характеристики. Досліджено основні наслідки інституціоналізації корупції для соціальної, економічної та політичної сфери суспільства.

Ключові слова: корупція, інституційна корупція, «корупційна пастка», тіньова економіка, корупційні взаємозв'язки, корупційна рента, системна корупція.

В статье на основе системного подхода выявлен и проанализирован процесс институционализации коррупционных отношений в социально-экономической системе общества. Исследованы причины возникновения коррупционных связей, формирования коррупционной модели поведения, механизм попадания экономики в «коррупционную ловушку», определены ее основные характеристики. Исследованы основные последствия институционализации коррупции для социальной, экономической и политической сферы общества.

Ключевые слова: коррупция, институциональная коррупция, «коррупционная ловушка», теневая экономика, коррупционные взаимосвязи, коррупционная рента, системная коррупция.

This article, on the basis of a system approach, sets out and analyses the process of institutionalising corrupt relations in the socio-economic system of society. The article investigates the reasons for the creation of such relations, the formation of a corrupt model of behaviour, the way in which the economy enters the 'corruption trap' and its main features are outlined. The main effects of institutionalised corruption for the social, economic and political spheres of society are investigated.

Key words: corruption, institutional corruption, 'corruption trap', shadow economy, corrupt relations, corrupt rent, systemic corruption.

Постановка проблеми. Протягом останніх років корупція перетворилася із тривіальної кримінальної проблеми в ключову загрозу національній безпеці України. Індекс корупції «СРІ 2017» [14], численні публікації, наукові дослідження показують, наскільки серйозним є її деструктивний вплив на розвиток країни і добробут громадян. Поряд із цим зростає глибина проникнення корупційних явищ в суспільні відносини, мораль і психологію людей. Корупція пройшла стадію легітимації і перетворилася для багатьох на звичне, повсякденне явище, що підтверджують дані численних соціальних опитувань населення. Ця особлива соціально-економічна реальність вимагає спеціального наукового осмислення. Зрозуміти

природу економічної корупції в суспільстві і намітити концептуальні підходи для ефективної політики протидії їй як запоруці успіху в забезпеченні національної економічної безпеки – в цьому полягає важливе завдання сучасних досліджень.

Корупція в сучасній Україні – це динамічно зростаючий сектор тіньової і кримінальної економіки. Її соціально-економічна сутність проявляється в деформації розподільчих та організаційно-управлінських відносин. Масовий та міжнародний характер корупції у сучасному суспільстві став своєрідною соціальною та економічною платою за привілей цивілізації. Корупція перетворилася на одну із головних проблем XXI століття для всього світу.

Так само, як економічна безпека є базисом системи національної безпеки, корупція є основою криміналізації економічних відносин.

У деяких соціально-економічних системах корупційні відносини можуть набувати інституційних форм, оскільки інститути задають структуру стимулів, що діють у суспільстві, а також визначають характер функціонування економіки.

Інститути за своєю суттю відображають певні заборони, що структурують людські відносини через формальні і неформальні обмеження, а також механізми, які дозволяють контролювати їх дотримання.

Інституційна еволюція економіки зумовлена матрицею, де інститути – це правила гри, а організації і соціальні групи, які їх створюють, – це гравці. У міру інституціоналізації корупції вона перетворюється в неформальний інститут реалізації прав власності, в частину загальної інституційної системи. Як конкретно-історичне явище, яке зумовлене об'єктивними і суб'єктивними факторами соціального розвитку і суспільного відтворення, інституційна корупція неминуче викликає негативні деформації.

Являючи собою неформальний механізм управління держави і її виконавчої влади, корупція формує ідеальний клептократичний режим, є могутньою перешкодою економічному зростанню і соціальному розвитку, мультиплікує проблеми бідності та людських страждань.

Результативні політико-економічні системи породжують гнучкі інституційні структури, які здатні подолати принципово нові за своєю суттю соціально-економічні проблеми перехідного періоду, де центральною для національної безпеки є корупція. Ці процеси повинні відображатися в національному антикорупційному механізмі. Однак нинішня державна політика у сфері протидії корупції небезпідставно піддається критиці, оскільки антикорупційні заходи приводять скоріше до декларування боротьби з корупцією, ніж її реального здійснення. Корупція перетворилася на один із найбільш ефективних способів управління суспільством – латентним мистецтвом перемагати і зберігати владу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема аналізу корупції на початку XXI століття займає одне з провідних місць у наукових дослідженнях представників суспільних наук, знаходиться в центрі уваги державної політики України, міжнародних інститутів, аналітичних центрів, неурядових організацій, масових протестних виступів громадян.

Основи дослідження корупції як системної проблеми сучасного суспільства закладені в працях Д. Акемолга, Т. Варье, Л. Вайлда, Дж. Джонса, Д. Кауфмана, Ж.-Ж. Лаффона, С. Роуз-Аккерман [1], Дж. Хеллмана, Е. де Сото [6], В. Танзі, Л. Уайлда, М. Філпа, С. Хантінтон та інших.

Питаннями формування розширеної трактовки поняття «корупція», вимірюванню і типо-

логізації корупційної економічної активності присвячені роботи А. Алатаса [7], Р. Вішні, Р. Клітгарда [8], Ф. Мендеса, П. Хейвуда, Е. Фейга [9], Ф. Шнайдера та інших.

Значна увага дослідженню тіньової економіки і корупції приділена в працях С.Ю. Барсукової, А.С. Вахрушева, С.М. Гурієва, В.О. Ісправнікова, Т.І. Корягіної, С.П. Юхачова, С.М. Єчкакова, В.М. Полтеровича [3], Тимофєєва Л.М. [10] та інших.

Розроблення проблем, пов'язаних із корупцією та тіньовою економікою та необхідністю їх суттєвого обмеження, знаходиться у сфері інтересів вітчизняних спеціалістів, таких як А. Базилук, З. Варналій, А. Волошенко, В. Гончарова, І. Длугопольський, І. Мазур, В. Предборський, Р. Пустовійт, Т. Тишук, Ю. Харазішвілі, М. Фомина, А. Скрипник, Ю. Самаєва та ін.

Значна кількість робіт, присвячених корупції, однак, не свідчить про вичерпаність цієї теми – багато питань не знайшли свого відображення або не отримали повною мірою чіткого визначення. В Україні майже немає робіт, які б аналізували корупцію як системне явище в соціально-економічній сфері суспільства.

Корупція багатогранна, тому вона є предметом дослідження різноманітних наукових дисциплін (економічної теорії, права, соціології, політології, філософії тощо). Від аспекту аналізу корупції залежить і погляд на її причини, сутність та можливості обмеження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на численність досліджень у цій галузі, досі недостатньо робіт, в яких би аналізувалися інституційні основи організації, існування і розвитку корупції, механізми антикорупційної протидії. Недостатньо висвітлені такі питання, як особливості інституціоналізації корупційних відносин, концептуальні основи і методологія протидії корупційним відносинам.

Постановка завдання. Метою статті є спроба аналізу корупції як інституційного явища в системі соціально-економічних відносин сучасного українського суспільства та з'ясування реальних напрямів обмеження її деструктивного впливу на функціонування економічної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Корупція супроводжує людство з найдавніших часів. Термін «корупція» походить від латинського «corruptio». У словнику іноземних слів наводяться терміни «корумпувати», «коруптувати» (лат. corrumpere) – здійснювати підкуп будь-кого грошима або іншими матеріальними благами. Є багато визначень корупції. Можливо, найбільш коротке і точне з них: «зловживання публічною владою ради особистої вигоди» (Joseph Senturia). Правда, ще коротше латинське: «Do ut facies» (даю, щоб зробив).

Є різноманітні форми прояву корупції: хабарництво, непотизм (кумівство), фаворитизм, протекціонізм, лобізм, вимагання, надання пільго-

вих кредитів, замовлень, знаменитий «блат» (використання особистих контактів для отримання доступу до суспільних ресурсів, надання різноманітних послуг родичам, друзям, знайомим) та ін.

Перша згадка про боротьбу з корупцією відноситься до другої половини XXIV ст. до н.е. (шумерське місто-держава Лагаш).

Корупція з'явилася з появою держави. Хабарництво як злочин, що передбачав суворе покарання, згадується у зведенні законів Вавилону «Кодекс Хаммурапі» (2200 р. до н.е.). Незважаючи на те, що вже на ранніх етапах свого розвитку людське суспільство вважало корупцію соціальним злом, у низці держав ставлення до неї було відносно лояльним, а в окремих країнах корупція взагалі була легалізована.

Згідно із записами літописців, хабари з'явилися ще у Стародавній Русі, і відразу з ними почали рішучу боротьбу. До XVIII ст. чиновники на Русі жили завдяки так званому «годуванню», або «подношенням». У радянські часи корупція проявлялася у вигляді статусної ренти, якою могла скористатися насамперед партійна номенклатура.

На сучасному етапі розвитку української держави корупція набула характеру системного соціально-економічного явища.

Однак традиційно корупція розглядалася насамперед як моральна, потім як правова, і лише в 70-х рр. XX ст. корупція почала досліджуватися як економічна категорія в межах теорії ренти [13]. Корупційні економічні відносини розвиваються у тому разі, коли економічні інтереси суб'єкта, який має потенційні можливості для одержання статусної ренти, не можуть бути задоволені в межах чинних норм і обмежень.

У сучасній економічній літературі найбільш поширеними є підходи, в межах яких корупція розглядається як:

– форма економічної поведінки, яка обирається із наявного (доступного) набору альтернатив;

– будь-які дії індивіда, державної установи, приватної компанії, які порушують закон або підривають довіру до нього з метою отримання прибутку або іншої вигоди;

– використання службового становища та суспільних фондів для підвищення особистого добробуту і добробуту своєї сім'ї та близьких родичів.

Значна кількість економічних досліджень, присвячених феномену корупції, акцентують увагу на існуванні тісного взаємозв'язку між високим рівнем корупції в суспільстві і непропорційно високими доходами незначної групи осіб та одночасно зростаючою бідністю більшості населення країни [7].

У сучасному суспільстві (в тому числі українському), корупція – соціальний інститут, елемент системи управління, тісно взаємопов'язаний з іншими соціальними інститутами – політичними,

економічними, культурологічними. Про інституціоналізацію корупції (процес становлення соціальних практик регулярними і довгостроковими) свідчать: виконання нею низки соціальних функцій (спрощення адміністративних зв'язків, прискорення і спрощення прийняття управлінських рішень, сприяння економічному розвитку шляхом спрощення бюрократичних бар'єрів, та ін.); наявність певних суб'єктів корупційних відносин (патрон – клієнт); розподіл соціальних ролей (хабародавач – хабароотримувач, посередник); наявність певних правил гри, норм, які відомі суб'єктам корупційної діяльності; встановлена і відома зацікавленим особам такса послуг.

Дослідження багатьох закордонних і вітчизняних вчених дають змогу стверджувати, що корупція поряд із тіньовою економікою, тіньовою політикою, тіньовим правом, які сформувалися в Україні, утворюють інституціоналізовану тіньову реальність, не враховувати яку означає не розуміти реальну соціальну дійсність, процеси, які відбуваються в суспільстві, а отже, знаходитися в полоні ілюзій. Отже, корупція – один із найважливіших елементів тіньової реальності сучасної соціально-економічної системи України.

Про масштаби та всесилля корупції, крім багатьох фактів, свідчить формування в Україні корупційних мереж, які добре вивчені дослідниками цього феномену. С. Роуз-Аккерман писала, що від одиничних угод корупціонери переходять до організованих і скоординованих дій, об'єднуючись у злочинні товариства які утворюють корупційну мережу. Діяльність корупційних тенет проявляється у формуванні взаємозв'язків і взаємозалежностей між чиновниками по вертикалі управління, а також по горизонталі на різних рівнях управління між різними відомствами і структурами. Ці взаємозв'язки спрямовані на систематичне здійснення корупційних угод, як правило, з метою особистого збагачення, розподілу бюджетних коштів на користь структур, які входять в корупційну мережу, підвищення прибутків, їх максимізації або одержання конкурентних переваг фінансово-кредитними структурами, які входять в корупційну мережу [7]. Керівниками корупційних структур часто є високопосадовці, українські політики і чиновники.

Корупція – складне багатоаспектне явище, яке не зводиться до хабарництва посадових осіб, а охоплює більш широкий спектр їхньої асоціальної поведінки, яка пов'язана з порушенням формальних правил. Багатогранність корупції полягає в тому, що вона має високий рівень організованості, тверді правила і масштаб діяльності, є інститутом, який має продукуючу здатність (тобто відтворює сам себе та інші пов'язані інститути).

Концепт інституціональної корупції, часто з використанням терміна «політична корупція», отримав широке розповсюдження в 1970–1980-

ті роки у працях закордонних учених, які досліджували корупцію в країнах, що розвиваються. Дослідники корупції в цих країнах підкреслювали її якісну відмінність від корупції у розвинутих країнах: ті явища, які в країнах із розвинутим громадянським суспільством і з високим рівнем життя є відхиленням від загальноприйнятих правил, у слаборозвинутих країнах виступають органічним елементом повсякденних «правил гри». Пізніше інституційну корупцію почали виявляти і в розвинутих країнах.

Теорії інституційної корупції розвиваються насамперед під впливом ліберально-орієнтованих учених. Важливою подією російської коруптології став вихід майже одночасно у 2000 роки монографій «Институциональная коррупция» Л.М. Тимофеева [10] та «Административные рынки СССР и России» С.Г. Кордонського.

Сучасні закордонні економісти доходять висновків про стійку інституціоналізацію корупційних відносин в Росії та Україні. Для розуміння ролі корупції в російській моделі економіки велике значення має сформована В.М. Полтеровичем концепція інституційних пасток – неефективних стійких норм, які мають самопідтримуючий характер [3]. На основі цього підходу інституціональну корупцію можна визначити як одну із форм інституційних пасток – як стійку неефективну норму неформальної взаємодії державних чиновників і політиків з громадянами, коли надання державної послуги зумовлено особистою винагородою чиновника або політика.

Інституційна корупція наприкінці минулого століття в Україні виступала методом формування нових бізнес-структур, які одночасно і прискорювали національний економічний розвиток, і гальмували його, тобто здійснювала різновекторний вплив. Однак у 2000-ні роки корупційні практики є однозначно фактором гальмування економічного розвитку.

У демократичному суспільстві корупційна поведінка політиків та державних чиновників є частковим виявом конфлікту принципала й агента. Йдеться про те, що політики і чиновники служать інтересам громадян-принципалів, які, однак, через асиметричність інформації не можуть проконтролювати всі дії своїх агентів, деякі з яких схильні до опортуністичної поведінки. У суспільстві без демократичних традицій за відсутності громадського контролю використання держслужбовцями свого становища з особистою метою розглядається не як опортунізм, а як соціальна норма.

Стійкість інституційної корупції в пострадянській Україні значною мірою пов'язана з тим, що для українського суспільства, як і для всіх західних цивілізацій без традицій громадянського суспільства, взагалі характерна корумпованість державного апарату. Формування традицій брати з прохачів «обіцянки» і «подарунки» походить з Московії з XVI – XVII ст. паралельно

з формуванням професійної бюрократії. В імператорській Росії хабарництво чиновників сприймалося як повсякденна норма, водночас чиновник, який абсолютно не брав хабарів, виглядав «білою вороною». В СРСР зловживання службовим становищем було типовим явищем, особливо з 1970-х років, оскільки державні службовці високого рангу сформували економіку «блату», де закритий клас (номенклатура) намагався створити для себе більш комфортні умови життя.

Під інституціоналізацією розуміють причини, які формують організацію суб'єктів, перетворюють їх взаємодію в інституціональну систему, елементи якої стають загальноприйнятою практикою, яка зберігається в незмінному вигляді на протязі тривалого часу, закріплюючись у реальній поведінці людей [4].

Інституціоналізація корупції – це процес перетворення корупції з розряду злочинів окремих чиновників на масове соціальне явище, яке стає загальноприйнятою практикою, звичним елементом соціально-економічної системи.

Інституціоналізація корупції в Україні характеризується такими ознаками:

1) Значними масштабами тіньової економіки і корупції.

2) Перетворенням корупції у звичний вид діяльності.

3) Корупційна діяльність почала набувати стійких організаційних форм. Вона перестала бути епізодичною поведінкою окремих нечесних функціонерів та упорядкувалася.

4) Корупція має складну розгалужену структуру, куди втягнуті групи людей, які знаходяться на різних рівнях системи управління.

Причини інституціоналізації корупції полягають в особливостях проведених в Україні економічних перетворень.

Насамперед вона відбулася внаслідок приватизації функцій держави окремими групами чиновників, які зуміли з вигодою для себе скористатися економічною свободою. Вони стали виконувати свої посадові обов'язки тоді, коли це відповідає їхнім приватним інтересам.

Іншими словами, українська система тіньових економічних відносин є не що інше, як тіньова парадержава. Така держава відрізняється від держави легальної і конституційної тим, що функції, які повинні бути виключені з ринкового обігу (функції суду чи армії), втрачають характер суспільного блага і перетворюються на предмет купівлі-продажу. Можна констатувати, що тіньова парадержава базується на такій комерціалізації будь-яких цінностей і благ. Поняття «держава» і «ринок» збігаються, причому перше поглинається другим.

Друга важлива причина полягає в тому, що у нашій країні тривалий час працював механізм деформалізації, який трансформував формальні правила і вибудовував їх у неформальні відносини. Суспільство звикло, що скрупу-

льозне дотримання законів є скоріше винятком, ніж правилом.

У розвитку соціально-економічної системи суспільства неминуче виникають такі сфери соціально-економічної діяльності, які через інституціональну інерцію виявляються поза нормативного впливу інституційного контролю і перетворюються на сферу винятково вузьких приватних інтересів. У цих сферах регулювання діяльності зацікавлених учасників відбувається на базі цінностей домінуючої групи або груп. Коли рівень цього підпорядкування досягає критичної величини, тоді у представників домінуючих інтересів з'являються владні повноваження, які визнаються, хоч тимчасово, іншими учасниками. Інститути «страхують» суспільство від переродження ринку в кримінальну систему, є гарантами порядку в економіці. У ситуації, коли соціально-економічні відносини відходять у «тінь», суспільство стає більш кримінальним. Виникає тіньовий рівень інституціоналізації, який підтримує стійкість тіньових інтересів і спосібів їх реалізації. З'являються стійкі структури кримінального характеру, які в міру розширення сфери їхніх інтересів та діяльності на усталені та визнані в суспільстві види і сфери діяльності намагаються наділити себе законними формами, залишаючись кримінальними за своїми цілями та методами. Такий розвиток небезпечний для суспільства, тому що інституціоналізація антисоціальних інтересів означає відкрите підпорядкування інтересів суспільства інтересам замкнених груп. І в цьому – одна із проблем інституціоналізації корупційних відносин в Україні. Можна сказати, що тіньовий порядок – це нова паралельна «суспільна» угода, яка базується на практичній кооперації ринкових агентів. Сформувалися своєрідні неписані правила, якими керуються мільйони людей з метою реалізації своїх економічних інтересів. Саме вони зумовлюють властиву нашій економіці «непрозорість», яка створює сприятливе середовище для корупції. Тінізація економічних інтересів – це симптом системної хвороби української соціально-економічної моделі суспільства. Причина полягає в тому, що у країні сформувався механізм тінізації соціально-економічних інтересів, тобто система факторів, умов, які відтворюють тіньові процеси.

З початку розвитку ринкових відносин розвиток інституційних корупційних відносин в Україні пройшов такі чотири етапи, які визначаються змінами відносин між бюрократією і бізнесом:

1) перша половина 1990-х рр. – ділова корупція у формі епізодичних хабарів підприємців чиновникам (насамперед за «допомогу» у приватизації) стає обов'язковим елементом бізнес-діяльності;

2) друга половина 1990-х рр. – формування системи регулярних «відкатів» (хабарів у формі процентів від контрактів і угод) і стійких зв'язків між політиками й олігархічним бізнесом;

3) перша половина 2000-х рр. – в умовах посилення адміністративного ресурсу відбувається перехід від «скупки держави» до «скупки бізнесу»;

4) друга половина 2000-х рр. – паралельне посилення інституційної корупції та формування офіційної антикорупційної стратегії.

Якщо для формування нових інститутів корупція може бути оцінена як позитивний ресурс [10], то для їх стійкого розвитку вона, навпаки, не тільки має негативний характер, але і приймає характер загрози. Економічна деструктивність корупції виражається в тому, що вона не допускає розвитку конкуренції, підвищує транзакційні витрати товаровиробників, дезорієнтує систему державного управління (наприклад, бюджетні процедури), руйнуючи програми модернізації.

Щоб нові ринкові і демократичні «правила гри» набули легітимності, вони повинні одержати схвалення формального права і масової свідомості. Тому багато постсоціалістичних країн, хоч і пережили у 1990-х рр. «спалах» корупційних відносин, потім змогли їх суттєво знизити. В Україні ж не спостерігається тенденція суттєвого зниження розповсюдження корупційних відносин.

Явище корупції в Україні відображає внутрішні суперечності соціально-економічного устрою країни. Більше того, необхідно зазначити, що корупція в Україні виникає і відтворюється в специфічних умовах. При цьому досить очевидно є наявність тісного зв'язку між корупцією і тіньовою економікою: без нелегальних трансакцій і втечі від податків значна частина бізнесу (особливо малого) не змогла б платити хабару та «винагороди».

До корупційних проявів, згідно з чинним законодавством, відносяться:

- зловживання владою і службовим (офіційним) становищем;
- отримання хабара;
- комерційний підкуп;

– інше незаконне використання особою свого службового становища всупереч законним інтересам суспільства і держави для отримання вигоди у формі грошей, цінностей, іншої власності.

Основний принцип корупційних відносин полягає в тому, що вчинені корупційні дії вигідні обом сторонам.

Корупція як вибір раціональних агентів аналізується в межах неокласичної теорії, яка розглядає корупцію як своєрідний тіньовий податок на приватний сектор, а одержується цей податок політиками і чиновниками внаслідок монополії на прийняття важливих для бізнесу рішень. При цьому корупція (як і будь-який інший вид злочину) є досить ризикованою діяльністю, оскільки той, хто підкупує або бере хабарі, ризикує бути пійманим і засудженим.

Дослідники аналізують моделі, побудовані на порівнянні очікуваної вигоди і можливих втрат від корупційних дій. Якщо очікувана користь

більше нуля, це стає стимулом для корупції, і навпаки [12].

Представники неокласичного напрямку як основні шляхи зменшення корупції пропонують різноманітні санкції (штрафи, конфіскацію власності), які можуть розглядатися як реальні втрати від корупційних дій.

Який ефект приносять заходи влади проти корупції? Висока ймовірність бути спійманим скорочує обсяги корупційних послуг, але збільшує розмір хабара. Навпаки, залежність покарання від розміру хабара скорочує розмір останнього, але збільшує їх кількість.

Неокласичні моделі не враховують «включеність» індивіда в соціальне оточення і не звертають увагу на такі фактори, які впливають на потенційних учасників корупційних угод, як мораль і суспільне засудження злочинної поведінки.

На відміну від неокласики, в межах інституціонального підходу корупція досліджується як взаємодія людей у соціальному середовищі, в зв'язку з чим основними факторами, що стримують корупцію, є:

- ідеологія;
- професійна етика;
- корпоративна культура;
- сімейні традиції;
- релігія;
- соціальні норми.

При цьому найбільше значення надається соціальним нормам, відповідно до яких корупційна поведінка може бути виправдана або відхилена. Водночас соціальні норми надзвичайно інертні, їх зміна є довготривалим процесом. На нашу думку, саме відсутність суспільного засудження, масове розповсюдження «низової», «побутової» корупції призвели до розквіту системної корупції в Україні.

Одним із основних проявів корупційної діяльності є формування корупційної ренти. Термін «рента» широко використовується в економічній теорії і застосовується до факторів виробництва – праці, землі, капіталу. Утворення ренти пов'язане з володінням рідкісним ресурсом і з його обмеженою пропозицією. Таким ресурсом для корупціонерів різних рівнів державної влади виступає доступ до державних ресурсів (включаючи інвестиційні та фінансові ресурси) [11]. Системна корупція має можливість гарантувати бізнесу отримання державного або муніципального замовлення, забезпечивши тим самим стабільне джерело фінансування його підприємницької діяльності (за допомогою виграного тендера, участі в реалізації відповідної програми або конкретного інвестиційного проекту). Корупція часто навмисно створює перешкоди бізнесу, штучно обмежуючи їх пропозицію і вилучаючи при цьому значну вигоду. Таке становище можна порівняти з ситуацією, яка в економічній теорії визначається як формування монопольного прибутку або монопольної ренти.

Існування системної корупції можна порівняти з умовами закритої монополії, бар'єрами, нормативними актами, політичними лобі. Закрита монополія гарантує одержання чистого економічного прибутку, яка в цьому разі і перетворюється на корупційну ренту. Розмір корупційної ренти залежить, з одного боку, від «ринкової ціни» контрактів, які надаються бізнесу владними структурами, з іншого – на них впливає розмір витрат, пов'язаних із пошуком корупційної ренти. В цьому разі до витрат закритої монополії відносяться судові витрати, які виникають через низку обставин, викликаних «незадоволенням» приватного бізнесу, утриманням лобістів різних гілок влади (табл.).

В умовах монопольної поведінки представників державної влади закономірним є відсутність ресурсів – субститутів; неефективне розміщення наявних природних ресурсів, доступних в умовах закритої монополії тільки в обмеженому обсязі (за постійної еластичності попиту на них).

Джерелом монопольної влади системної корупції слід вважати високу концентрацію корупціонерів різних рівнів державної влади, а також захоплення ними і контроль за розподілом значної частини державних ресурсів. З курсу політичної економії відомо, що закриті монополії є найбільш серйозною загрозою ринку, їхнє функціонування викликає формування чистих витрат валового продукту (внутрішнього і регіонального).

На думку багатьох учених, корупція стала причиною і наслідком функціонування тіньової економіки, що спричинило суттєву майнову диференціацію суспільства, падіння моральності і деградацію суспільно-політичного життя.

Наслідком корупції є формування непродуктивних моделей поведінки як державного сектору, так і бізнес-структур, оскільки корупційні дії спричиняють обмеження конкуренції, зниження темпів і якості економічного зростання.

Одночасно спостерігається збільшення попиту на корупційні послуги, що свідчить про те, що такі моделі поведінки стають все більш розповсюдженими серед економічних агентів, особливо в країнах із несформованим ринком. Основна причина полягає в тому, що корупція дає змогу отримувати більш високі доходи порівняно з легальними формами ведення бізнесу. Все це ослаблює стимули інвестувати в реальний сектор економіки. Це надзвичайно актуально і для української економіки в умовах нестабільного макроекономічного прогнозу, коли неухильно зростає кількість бюджетних проблем.

Явище корупції в Україні відображає внутрішні суперечності соціально-економічного устрою країни. Більше того, необхідно зазначити, що корупція в Україні виникає і відтворюється в специфічних умовах. При цьому досить очевидно є наявність тісного зв'язку між корупцією і тіньовою економікою: без нелегальних трансакцій і втечі від податків значна частина

Наслідки інституціоналізації корупції

Політична сфера	Економічна сфера	Соціальна сфера
Неможливість здійснення демократичних принципів	Неефективний розподіл і використання державних засобів і ресурсів	Зростання соціальної нерівності, бідність
Зміщення цілей політики від загальнонаціонального розвитку до забезпечення панування олігархічних угруповань	Високі часові та матеріальні витрати для ведення бізнесу; зростання фінансових і комерційних ризиків	Неспроможність влади вирішувати соціальні проблеми через «відкати» на шкоду бюджетній сфері
Порушення принципу верховенства закону	Пошук ренти за рахунок втрат у матеріальному виробництві	Посилення організованої злочинності
Неефективність політичних і судових інститутів	Викривлення (підвищення) цін	Безкарність злочинів
Зменшення довіри до влади, відчуження її від суспільства	Зниження конкуренції і втрати економічного розвитку	Становлення мафіозних угруповань
Падіння престижу країни	Зростання тіньової економіки, податкові втрати	Дискредитація права в очах суспільства
Зникнення реальної політичної конкуренції	Погіршення інвестиційного клімату, зниження інвестицій	Морально-етичні норми втрачають значення
Фіаско держави	Зниження ефективності економіки країни загалом	Зростання диференціації доходів, соціальної напруги

бізнесу (особливо малого) не змогла би платити хабарі та «винагороди».

Корупція, як і будь-яке суспільне явище, знаходиться в тісній залежності від рівня розвитку соціуму, від характерних для нього економічних відносин і відповідних їм економічних інтересів та форм їх реалізації.

Інституційний характер української корупції ускладнює комплексну оцінку збитків від неї. Якщо корупція не інституційна (як, наприклад, у Швеції чи США), тоді оцінка збитків від корупції означає зіставлення двох якісно однакових національних моделей економіки, в одній з яких корупції немає (ідеальна модель), а в іншій – є (реальна економіка). У цьому разі втрати від корупції можна оцінити як недоотримані податки від корупційних доходів (прихованих від обліку) плюс скорочення ділової активності внаслідок корупції. Якщо ж корупція має інституційний характер, то оцінка втрат від корупції означає зіставлення реальної національної економіки з національною моделлю якісно іншого типу.

Гіпотетичне «викорінення» корупції викличе дуже багато суттєвих змін – отже, повний аналіз відмінностей між економікою реальної сучасної України і віртуальної «України без корупції» практично неможливий.

В Україні поки що не сформований політично активний соціальний суб'єкт, зацікавлений в ефективній боротьбі з корупцією. Зміст офіційних антикорупційних документів не відповідає їх практичній реалізації. Антикорупційна політика в Україні зводиться до використання боротьби

з корупцією для перемоги одних корупційно-бюрократичних кланів над іншими для криття перерозподілу власності та влади.

Офіційна національна стратегія протидії корупції малофункціональна: вона декларує нереальну мету і не містить конкретних критеріїв і показників її досягнення. Як цільовий індикатор антикорупційної політики доцільно використовувати індекс сприйняття корупції (CPI), а реальним в Україні повинно стати зближення за рівнем корупції спочатку з Китаєм, а потім – із країнами Східної Європи [14].

Щоби стати повноправним членом сучасного світового господарства, наблизитися до інтеграції з ЄС, Україні неминуче доведеться здійснити рішучі антикорупційні заходи, перейти від їх декларування до реальних кроків і дій.

Щоб вийти із інституційної пастки, якою стала для України тотальна корупція, необхідні шоківі події, які би зруйнували усталене стійке відтворення корупційних відносин. Як на аналог, слід звернути увагу на вихід з інституційної пастки – бартеризації. Шоком, який створив умови для результативної антикорупційної політики, стали масові протестні виступи під час «революції гідності» (своєрідна «революція знизу»), але це не було реалізовано радикальними рішеннями вищого керівництва країни (реальна «революція зверху» не відбулася).

Висновки. Інституціоналізація корупційних відносин в Україні має своє коріння в далекому минулому, при цьому форми і види корупції не залишаються статичними, адаптуючись до умов

соціально-економічної системи, вони стають все досконалішими та різноманітнішими.

Корупція загалом є закономірним наслідком трансформації соціально-економічних відносин. До числа найбільш важливих факторів, які спричинили її інституціоналізацію на протязі еволюції українського суспільства, належать: суттєві обсяги перерозподілу власності; переважання тіньової економіки; зосередження основних важелів державного управління матеріальними ресурсами в руках відносно невеликої групи суспільства; високі податки і складна податкова система; підвищений ступінь свободи дій представників влади; зрощування кримінальних і владних структур; відсутність повноцінного контролю над розподілом ресурсів і бюджетних засобів з боку громадянського суспільства; низька професійна кваліфікація державної бюрократії; корупційний характер законодавства; відсутність реальної відповідальності за здійснення правопорушень корупційної спрямованості; невисокий моральний рівень державних службовців; недоліки в роботі правоохоронних органів, викликані низьким рівнем знань, невідповідністю оплати праці державних службовців, та багато інших.

В Україні сформувалася неефективна сукупність політичних та економічних інститутів, які

ніхто з головних гравців не зацікавлений змінювати. Іншими словами, ми потрапили в «інституційну пастку». Корупція є характерною ознакою потрапляння соціально-економічної системи в «інституційну пастку». Корупція є «машинним мастилом», що «змащує» всі частини недосконалого механізму. Інституційна пастка в економіці чи політиці виникає тоді, коли неформальні інститути руйнують формальні, в умовах інституційного вакууму, що виникає внаслідок радикальних суспільних змін.

Приклад України, Росії та деяких інших пострадянських країн доводить, що держава може довго існувати в такому стані, не в змозі подолати інституційні пастки.

Інституалізація корупції як один із проявів «провалів держави» (government failure) є однією з головних перешкод для національної економічної безпеки сучасної України. Необхідно сформувати нову парадигму антикорупційної політики, яка б насамперед була спрямована на реальну, а не декларативну протидію інституціональній корупції. Визначення концепції інституалізації корупційних відносин у соціально-економічній системі має теоретичне значення для практичної реалізації заходів щодо подолання системної корупції в Україні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Артьомова Т. Інституційні пастки ринкової трансформації: уроки для України / Т. Артьомова // Економіка України – 2011. – № 12. – С. 36-45.
2. Гриценко А. Українське економічне диво, або куди ведуть реформи / А. Гриценко // Дзеркало тижня. Україна. – 2016. – № 22.
3. Волошенко А.В. Економічна корупція як інституція системно-рушійного характеру. Актуальні проблеми економіки. – 2017. – № 5. – С. 78–88.
4. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт; переклад з англ. І. Дзюб – К.: Основи, 2000. – 198 с.
5. Полтерович В.М. Институциональные ловушки и экономические реформы / В.М. Полтерович. – М.: ЦЭМИ РАН и РЭШ, 1999. – 37 с.
6. Пустовійт Р.Ф. Інституціональні фактори клептократичної економіки / економіка України. – 2015. – № 12. – С. 26-38.
7. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство: Причины, следствия, реформы / Роуз-Аккерман С.М.: Логос, 2003 – 356 с.
8. Самаєва Ю. Шоу корупційного абсурду // Дзеркало тижня. – 2016. – № 41.
9. Сото де Э. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире / Э. де Сото. – М.: Catallaxy, 1995. – 249 с.
10. Тимовеев Л.М. Институциональная коррупция – М., Изд-во РГГУ, 2000. – 365 с.
11. Alatas S.H. Corruption: its Nature, Causes and Consequences. Aldcrshot: Avebury, 1990. Ch.1.
12. Klitgaard R. Controlling Corruption: a study of corruption and how to reduce it in developing countries. University of California Press, 1988.
13. Feige E.L. Undegraud Activity and Institutional Change: Productive, Protective, and Predatory Behavior in Trasition Economies. In Nelson, Tilley, Walker (ads) Transforming Post-Communist Political Economies. National Academe Press, Washington D.C., 1997 – pp. 19-34.
14. CPI 2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.transparency.org.